

La memòria dels pescadors, un patrimoni viu

Les maneres específiques d'existència material i d'organització social dels grups que fan de la interacció amb la mar la seva forma principal de vida

Quillat a Port de la Selva. Aquest tipus de bastiment està especialment dissenyat per la pesca d'arrossegament i disposen de molta obra viva.

Abans del desenvolupament de les infraestructures portuàries, qualsevol platja o cala esdevenia refugi per a pescadors i barques. L'Estartit. Pescadors i barques de pesca l'any 1918.

V. Fargnoli / Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona. Col·lecció Botet i Sisó

SAMLW / Fons Martínez i Planas. Autoria: Emili Martínez i Passapera

Pescadors lloretencs mostrant el producte de la seva feina, ca. 1930.

Introducció: la patrimonialització del món pesquer

El patrimoni cultural pesquer està sent un dels últims a arribar a l'escena dels estudis del patrimoni, malgrat una certa tradició d'estudis folkloristes sobre el tema, com és el cas pioner del treball d'Emerencià Roig o Joan Amades. Repensar el patrimoni per obrir les portes a altres possibles àmbits com la pesca implica, entre altres coses, la necessitat de repensar el patrimoni tal com aquest ha estat formulat, elaborat i proposat fins ara. Repensar el patrimoni exigeix desfer la xarxa de conceptes en què es troba embolicat. Els termes amb què s'acostuma a associar-lo —identitat, tradició, història, instruments i arts de pesca, edificacions— delimiten un perfil, un territori, en el qual «té sentit» el seu ús. La majoria dels textos que s'ocupen del patrimoni ho encaren amb una estratègia conservacionista, i un respectiu horitzó professional: el dels restauradors, els arqueòlegs, els

historiadors; en suma, els «especialistes del passat». No obstant això, en el nostre cas, ni hi ha una tradició entre els especialistes del passat en l'estudi de les societats pescadores del nostre país, ni tampoc existeix un exhaustiu treball etnogràfic dels pescadors del nostre litoral com perquè aquest fos el punt de partida des del qual repensar el discurs sobre el patrimoni pesquer.

Inicialment podríem definir el patrimoni cultural pesquer com les maneres específiques d'existència material i d'organització social dels grups que fan de la interacció amb el mar la seva forma principal de vida, i que abasten la seva cultura material, els seus sabers, les formes d'organització social, les maneres d'interacció amb la naturalesa, així com la representació del món, i, de forma més general, aquells elements que fonamenten la identitat de cada grup, i tot això sempre considerat des de la perspectiva de l'activitat productiva o de subsistència que desenvolupen.

Però això no és més que una definició clàssica de cultura, molt essencialista, que ens limita la capacitat de comprensió del fenomen. El problema resideix que, amb la introducció del concepte de patrimoni marítim definit d'aquesta manera, es pot arribar a una identificació entre patrimoni i cultura, o millor dit, a la dificultat de la seva distinció.

En termes generals podem dir que cada societat intensifica el procés de selecció dels seus elements culturals fins arribar a dotar-los d'un valor especial, valor que s'ha denominat «valor patrimonial». Aquest reconeixement de valor patrimonial cultural és el que al seu torn dota d'un valor afegit al bé, que en el cas concret que ens ocupa no és un altre que l'activitat pesquera. Així, la pesca, a més de continuar sent una activitat productiva de primer ordre, passa també a tenir un valor afegit cultural, susceptible de ser patrimonialitzat, passant a partir de llavors

a haver de considerar-se simultàniament tots dos valors.

Els elements culturals, ja siguin béns mobles, immobles o elements intangibles, són els que, a partir de ser posats en valor, i considerats com a patrimoni propi del grup, són reivindicats, defensats, estimats, etc. Cada context històric, polític i ideològic és l'encarregat de determinar què és, i què no és, susceptible o necessari de transformar-se en un bé patrimonial en cada moment. Fins ara, els béns que tradicionalment han estat transformats en béns patrimonials han estat preferentment els béns immobles de caràcter monumental, les obres d'art en qualsevol de les seves versions, així com, en menor mesura, aquelles manifestacions de la cultura tradicional que anaven adquirint una certa rellevància des del punt de vista social o institucional, folklòric o popular. No obstant això, altres manifestacions culturals com les vinculades directament als processos productius primaris, les arts de subsistència o qualsevol altra manifestació sociocultural com la pesca, relacionada amb la reproducció material dels grups humans, difícilment han estat pensades o considerades com a susceptibles de ser posades en valor com a béns patrimonials culturals.

L'estudi del patrimoni marítim pesquer des d'aquesta perspectiva antropològica hauria de fer possible respectar l'íntima i indissoluble vinculació que existeix entre els ecosistemes marins, els paisatges litorals i les formes de treball i de relació social dels homes i dones que els han conformat i que viuen en ells i d'ells, dia a dia. L'estudi del patrimoni marítim pesquer concerneix no solament les embarcacions, els instruments de pesca o la cultura material en general, sinó també les tècniques de pesca, el coneixement del medi marí, les estratègies per a la seva conservació, i sobretot les relacions socials que els pescadors estableixen entre si mitjançant el procés productiu o de subsistència que desenvolupen.

És en aquest sentit que aquí proposem la possibilitat de considerar la pesca com un bé cultural més, com sens dubte ho és, susceptible de ser patrimonialitzat en el sentit de posar-lo en valor des d'una perspectiva que vagi més enllà del seu valor real com a forma de subsistència i/o de producció.

Mirat des d'un punt de vista antropològic, la pesca, com qualsevol altra manifestació de la cultura i de la vida social d'un poble, pot ser considerada des de les seves tres formes bàsiques de manifestació. Primer, com a cultura material que és, amb tots els seus arts i instruments de pesca, les seves embarcacions, els seus elements auxiliars que conformen la base material de l'activitat del grup, ja sigui passat o present. Segon, com a manifestació conductual i de sabers apresos i transmesos, o el que és el mateix, tot allò que fan els pescadors per desenvolupar la seva activitat, per relacionar-se entre ells i per interactuar amb la naturalesa. Finalment, la pesca també pot i ha de ser considerada des de la perspectiva estrictament ideal, és a

dir, com les representacions, idees o imatges que els pescadors es fan d'ells mateixos, de la seva activitat, de la seva relació amb els altres grups o amb les forces naturals o sobrenaturals; en definitiva, la seva forma de veure el món, la seva cosmovisió.

Dins d'aquesta perspectiva, cal considerar les manifestacions dels elements que conformen les diferents dimensions del patrimoni pesquer. Al llarg dels segles, la interacció dels homes amb la mar i amb la terra que banya s'ha materialitzat en espais, objectes, usos, costums i creences ben diverses i canviants al ritme del context històric més immediat. Un breu repàs a aquest ampli ventall servirà per posar de manifest la riquesa del patrimoni llegat pels pescadors catalans en la seva tasca de guanyar-se el pa de cada dia, un llegat que és viu i que cal conèixer.

Els diferents patrimonis vinculats al món pesquer

Patrimoni pesquer immoble

Avui dia, centenars de milers de tovalloles dels banyistes cobreixen el que en el passat va ser un espai de treball exclusiu dels pescadors. Les platges i les cales catalanes eren l'escenari quotidià dels pescadors i de les indústries auxiliars de la pesca. No només acollien les embarcacions que cada dia s'havien d'avarar i treure, sinó que també s'hi construïen les embarcacions, s'escaven els palangres i s'estenien les xarxes per assecar o per adobar-les si estaven malmeses. Platges i cales eren elements logístics indispensables en moltes modalitats de pesca que s'exercien des de terra estant: col·lectives, com la xàvega i bolitx, o individuals, com el rall. Per això, les institucions de gestió creades per organitzar la producció i el control i defensa dels encenedors i eixugadors són mostres de la importància de poder gaudir de «les seves cales» i tenir accés i a tocar caladors, al peix.

Petit llaüt a Cala Bona, Cadaqués.

Col. H. Escrofet. Fons Museu de la Pesca. Documare

Cases de pescadors. Interior d'una barraca o botiga de pescadors típica catalana. Van proliferar a les platges més allunyades dels nuclis urbans.

Sempre ben a prop de les platges s'erigien les cases dels pescadors. Des que la pirateria deixà de ser un perill, proliferà una façana marítima formada per barris de pescadors depenents de pobles d'interior, alguns dels quals aconseguiren la seva independència poc temps després. Els barris mariners, «les botigues de mar», són avui el record d'una expansió econòmica de la qual la pesca també s'aprofità.

Tant l'urbanisme com la morfologia dels habitatges donaven resposta a les necessitats professionals dels col·lectius de pescadors. A les viles i ciutats, els habitatges s'ubicaven als barris de marina, en una barreja de professionals del mar d'estatus molt variats, com a la Barceloneta o al Serrallo. Generalment, la pesca ocupava els estrats més pobres i les seves cases eren les més austeres, amb interiors molt humils i sense excessiva decoració ni confort. Ubicades a primera línia, sovint eren humides i exposades a les

inclemències marítimes. Les autoritats franquistes, preocupades per les seves condicions d'habitatge, dissenyaren un ambiciós programa de millora i construcció de nous barris per a les famílies pescadores —algunes de les quals van ser víctimes del primer *mobbing* immobiliari provocat pel turisme—, una tasca que acabaren de dur a terme les confraries de pescadors.

A les platges més allunyades dels nuclis urbans s'erigien les barraques o botigues, espais funcionals on el pescador guardava la barca i els estris de pesca, hi adobava les xarxes, o salava el peix pescat la nit abans. En declinar la pesca artesanal al segle xx, moltes d'elles es transformaren en espais d'esbarjo, de recreació gastronòmica i de cantades d'havaneres.

Entorn de les platges s'ubicaven les infraestructures i els serveis: els «trajos», els pilons i els escars, els estenedors, els pous i les fonts... Un dels elements patrimonials més característics són els tenyidors. A Sa Perola (Calella de Palafrugell), per exemple, s'hi tenyien les xarxes, però eren sobretot centres de sociabilitat professional, seu en ocasions de les societats de pescadors amb finalitats assistencials i devocionals. Més enllà de l'arquitectura, són espais que recorden la necessitat dels pescadors d'associar-se per defensar-se d'uns perills i unes incerteses comunes i per organitzar l'activitat pròpiament.

Les llotges del peix són, potser, l'exemple més clar de la tasca col·lectiva exercida per les associacions de pescadors amb l'ànim de millorar les condicions laborals i socials dels associats. Des de l'inici del segle xx, la política estatal envers la pesca fomentà la creació de pòsits de pescadors, una de les tasques dels quals era organitzar la venda del peix. Passada la Guerra Civil, aquesta tasca s'encomanà a les confraries de pescadors, com a cèl·lules bàsiques de l'administració pesquera. Amb el finançament procedent d'una part de la pesca, s'erigiren les infraestructures necessàries per concentrar els compradors i agilitzar la feina de vendre el peix, de manera cada cop més dinàmica i darrerament informatitzada.

Patrimoni pesquer moble

Les embarcacions

La singularitat de la feina del pescador, tant pel fruit del seu treball com pel medi on es desenvolupa, diferencia el seu univers material de la resta d'oficis en terra. Dos elements sobresurten en el seu ventall tecnològic: les embarcacions i els arts i ormeigs de pesca.

Passejant per qualsevol port pesquer de Catalunya, podem trobar-hi amarrats un gran nombre de vaixells amb un bon grapat d'anys a les costelles.

Són embarcacions que, per diferents motius, s'han conservat un llarg període de temps treballant en mar i que encara estan en actiu. Exponents d'una manera de navegar, de pescar i de construir que reflecteixen formes de viure més pròpies d'èpoques passades.

La subhasta de Montgat

La pesca ha evolucionat de manera diferent segons el port d'origen de la flota. Alguns ports catalans han anat perdent pes dins del sector pesquer català, i mantenen avui dia caràcter testimonial tant en nombre de barques com en volum de captures. A la platja de Montgat, per exemple, aquesta dinàmica decreixent ha permès mantenir inalterable la pràctica de la subhasta cantada, l'antic procediment d'encantar el peix a veu i vendre directament al comprador final. Com un estadi fossilitzat de la nostra història, es manté en peu, junt a la via del tren, la modesta llotja on els mateixos pescadors, reconvertits en subhastadors, perpetuen els usos, pràctiques i costums no escrits des de temps immemorials. A la una del migdia, en punt, comença la subhasta del peix que els pescadors artesanals de Montgat, Masnou i Premià no duen a vendre a Badalona o Blanes. El peix està a terra sobre paneres de vímet, els compradors asseguts al voltant del «rotllo», la cantarella del subhastador, el «jo!» que atura el descens, la incomprensió dels forasters... són elements que conviden a reflexionar sobre els canvis que està patint la pesca en tots els seus estadis, des de la disminució alarmant de les captures a la revalorització del consum de peix a l'estil «tradicional».

Darrerament, sovint sentim a parlar del patrimoni flotant actiu. Ben cert és que, des de fa més de vint anys, i amb la primera trobada d'embarcacions de vela llatina a Catalunya (Sant Feliu de Guíxols, 1986), el moviment de recuperació d'embarcacions tradicionals ha crescut de manera molt notable.

Es tracta, sobretot, de vaixells que fa temps han perdut la finalitat per a la qual varen ser pensats. Són embarcacions de treball, bàsicament de pesca, que ara tenen un nou ús, lúdic, sovint navegant en un marc cultural.

Amb aquestes línies voldríem posar en valor les embarcacions de treball amb pes patrimonial, per la seva dilatada vida, i que els professionals de la pesca mantenen en actiu i a més el fan productiu, tot navegant en alguns casos mitjançes de 60 hores setmanals i mantenint-les productives.

Entre tots aquests vaixells que continuen, avui dia, anant a la mar i pescant, destaquem:

El **llaüt** o **llagut** s'identifica amb l'embarcació típicament mediterrània. Hi ha testimonis arqueològics de llaguts del segle *xv* (*Sorres X*) molt similars als del principi del segle *xx*. La proa i la popa ben esmolades reduïen la resistència de l'aigua per tal de treure el màxim rendiment de la força propulsora: la vela llatina o el rem. Tenia molta eslora en comparació amb la mànega, poc puntal i un fons força pla amb escues, per facilitar, així, les maniobres de varar a les platges. La morfologia i les dimensions variaven segons la pesquera —sardinal, palangre, arrossegament, nanses, tremalls, soltes, arts de platja...—, el gust estètic i tècnic de l'armador i el mestre d'aixa, l'orografia de la costa, o les mars on treballaven. Són embarcacions d'eslores modestes, 6-9 metres com a màxim en la majoria dels casos, i vinculades a les pesqueres artesanals ran de costa.

El **quillat** és l'evolució del llaüt, amb molt més puntal per tal de donar cabuda al motor. Són embarcacions més marineres que els llaüts, disposen de més obra viva, deriven menys i caminen més. Dedicats a la pesca d'arrossegament, els quillats proliferen a partir de la dècada de 1920. A la dècada de 1930, pràcticament totes les noves embarcacions d'arrossegament de nova construcció són quillats. El gran calat de l'embarcació obligava a buscar ports i badies profundes, ja que, per norma general, no es podien treure a la platja. Això fa que la flota pesquera es concentri en llocs on hi ha port i que es despoblin algunes platges tradicionals de pesca. Actualment, els quillats són encara força abundants als nostres ports. La majoria són de petites dimensions, i amb 60, 70 o més anys d'existència.

La **vaca** o barca d'arrossegament és l'evolució del quillat. S'hi introdueixen modificacions per encabir sota coberta motors molt més grans, dipòsits de combustible i olis hidràulics, i ponts de comandament, «maquinilles», «pescantes», xarxes i altres estructures per a la maniobra a cober-

Col. Família Pujol Castelló. Fons. Museu de la Pesca. Documare

Concepció Castelló i Joan Pujol remenant una solta a la platja del port de Llançà.

ta. L'augment de la potència dels motors i la capacitat de desplaçament de les embarcacions ofereixen la possibilitat d'arribar a caladors més allunyats i pescar amb més seguretat, encara que faci mal temps.

De vaques de fusta en trobem encara en tots els ports catalans. Són embarcacions de gran tonatge que arriben als 30 metres d'eslora i a 100 Tm.

Les **teranyines**, les embarcacions de pesca d'encerclament, han seguit la mateixa evolució que les vaques, i es conserven poques unitats construïdes amb fusta davant de les embarcacions construïdes amb fibra.

Va haver-hi un primer intent de substituir la fusta pel ferro, però no va reeixir, de manera que no és fins a l'arribada del plàstic, a mitjan dècada de 1980, que aquest acaba substituint totalment la construcció amb fusta.

Arts, ginys i ormeigs de pesca

La gran varietat orogràfica que presenta el litoral català, la diversitat de fons, caladors i espècies marines, el comportament canviant al llarg de l'any de les espècies objectiu i els mitjans econòmics i materials de les comunitats pesqueres són la causa del disseny d'un gran nombre d'arts i ormeigs de pesca i de maneres diferents d'apli-

Pesca amb gambina des de les roques. Molts ginys i ormeigs es podien calar des de la mateixa costa, sense necessitat d'una embarcació.

Fons: Museu de la Pesca. Documare

Quim Esteve. Fons MdIP. Documentare

Xorrant una gran nansa a mà. Les nanses són uns dels ginys més antics documentats a la Mediterrània. Els pescadors aprofitaven per construir nanses els dies de mal temps.

car-los, molts d'ells avui en desús, i d'altres que han evolucionat al llarg dels segles.

El ventall tecnològic aplicat tradicionalment a la captura es pot agrupar en grans famílies. Parlem de xarxes, que inclouen des del bou de l'arrossegament fins al petit rall, passant per les «peces», armellades o tremalls, soltes, l'art de la teranyina, almadraves, saltada, o els arts de tir de les platges. Les trampes agrupen la gran diversitat tipològica de nanses fetes amb materials de l'entorn i de formes adequades a les espècies objectiu. Entre els hams trobem llinyes, volantins, palangres i curricans, i sota els arpons i estris feridors, els traïres, fitores i dofineres. Un gran nombre de ginys no pertanyen a cap d'aquests grups o conjuguen més d'un material i tècnica: groter, coltell, cabrer, cistells de mariscador, poteres, cadups...

Els canvis tipològics i morfològics d'arts i ormeigs són resposta a l'evolució i adaptació tecnològica de l'ofici. Antigament, moltes pesqueres es feien des de les roques o les platges. Han arribat fins als nostres dies de manera molt testimonial. Els arts de platja en són un bon exemple: xàvegues o boligs són antics arts de platja emprats, que encara avui dia, i de manera lúdica i cultural, s'exhibeixen en moltes festes marineres.

Les millores en els materials i el disseny dels arts i ormeigs han permès optimitzar el rendiment dels sistemes de pesca, però han esgotat també alguns caladors propers a la costa. Seria impensable a dia d'avui aconseguir pesqueres dignes amb un coltell, un traïre, el rall o un cabrer. Actualment, la indústria pesquera catalana practica modalitats de pesca en què cal allunyar-se de la costa i cercar fons: l'encerclament, l'arrossegament, el palangre industrial, i les pesqueres artesanals: tremalls i soltes, nanses i palangres.

Almadrava de cap de terme

Entre els elements patrimonials desapareguts, cal destacar les almadraves per a la pesca de la tonyina migratòria de la Mediterrània. La més important a Catalunya va ser la situada des del 1870 a la platja contigua a Cap de Terme (l'Hospitalet de l'Infant, Baix Camp). El cicle anual de captura —d'abril a octubre, entre l'anada i el retorn— mobilitzava mig centenar de persones dedicades a preparar, traslladar, instal·lar i llevar l'enorme xarxa, la cambra de la mort, on quedaven atrapades les tonyines. De la perícia de l'arraix en la instal·lació en el punt exacte depenia la sort de l'any per als hàbils almadravers que hi van treballar: Tio Socs, Tio Catarro, Tio Sidro, Tio Pepe el Xuriquer, Tio Domingo, Tio Gàbia... Entorn de l'almadrava de Cap de Terme sorgí un barri per allotjar unes 25 famílies. Els habitatges eren modestos, amb un menjador-cuina i un sol dormitori. S'hi van establir els serveis necessaris per fer una comunitat quasi autosuficient: escola, botiga de queviures, església... Durant anys hi van viure més de cent persones. L'escassetat de tonyina i l'aparició de la pesca d'encerclament portaren la decadència a l'almadrava. L'última llevada data del 1961. Avui només es conserva el topònim de la «Platja de l'almadrava» i el barri almadraver reconvertit en segones residències.

L'ofici de pescador

La feina del pescador és capturar peix per a la seva comercialització. De tipus de pescadors n'hi ha tants com de tipus de pesqueres. La riquesa biològica del nostre litoral afavoreix que es pesqui un gran nombre d'espècies diferents, fet que provoca la diversificació de les tècniques i del tipus de pescador: armellader, «llumer», teranyinaire, sardinaler, palangrer, «vaquero», xaveguer, almadraver...

Qualsevol variant de l'ofici ha requerit tradicionalment una dosi important d'habilitats tècniques, aptituds físiques i coneixement ecològic sobre l'entorn on es pesca. El pescador havia de ser un home rude, bon navegant i manejar amb destresa els ormeigs, conèixer el mar, el cel i la meteorologia, les espècies i llur comportament, els fons i els corrents, el territori i les senyes per ubicar-se. Sense aquests coneixements i destreses, la pesca era infructuosa. Avui dia, la tecnologia (GPS, radars, sonars, ordinadors...) redueix l'esforç físic a bord i la necessitat de retenir coneixement, i fa més fàcil la tasca diària de sortir en mar.

Les formes de vida també han canviat. La figura del pescador-pagès encarna un gènere de vida tradicional que compaginava harmònicament diferents tasques rurals i artesanals al llarg del cicle anual. Una producció pesquera migrada conjugada amb una producció agrícola insuficient, estreta de parcel·les a voltes poc productives o massa petites per produir excedent, empenyien l'home de mar a sumar diverses ocupacions per tal d'alimentar la família: la pesca, l'agricultura cerealística i arbustiva, l'horticultura, la caça, la ramaderia i petites feines artesanals sovint complementàries a la pesca. Amb el pas dels anys, i sobretot amb la tecnificació de les embarcacions, el pescador s'ha professionalitzat i ha passat a viure exclusivament del peix, si bé la incertesa del guany final continua essent un element essencial del seu estil de vida.

Al voltant del pescador giraven, tradicionalment, altres professionals que li facilitaven la feina: el mestre d'aixa construïa les embarcacions, el calafat les feia estanques, els palers les varaven a les platges, els velers i corders contribuïen amb veles i cordes, els boters feien recipients per guardar el peix... Actualment, s'hi sumen motoristes, enginyers navals i fins i tot informàtics. En el món de la pesca, la feina de la dona era essencial. No només exercien d'adobadores dels ormeigs trencats, peixateres o de saladores als salins de peix; eren també els caps de casa quan l'home no hi era, i administrava l'economia familiar.

Patrimoni pesquer intangible

Supersticions i creences

La suma de coneixements, d'experiències, intuïcions i sensacions en el pescador, producte d'un contacte quotidià amb el medi marítim i les conseqüències de viure del mar, configuren una cosmovisió particular en el grup i inspiren l'es-

Pescadors en ple ranxo a bord d'una barca d'arrossegament al port de Palamós.

tructuració d'una mentalitat singular que es manifesta en tots els àmbits de l'existència humana: des de la religiositat fins a la concepció de relacions familiars, passant per l'economia i la política, la sociabilitat i la solidaritat, la festivitat, l'oci o la gastronomia, el lèxic i el vocabulari, entre molts altres aspectes, sempre diferents dels d'altres col·lectius socioprofessionals.

En aquest sentit, la incertesa, el risc i la perillositat del mar provoquen un seguit d'actituds defensives i protectores entre els pescadors, vehiculades a través de creences i supersticions i manifestades en cultes, devocions i pràctiques rituals transmeses generacionalment. En la base d'aquestes creences es troba el desconeixement de les forces que governen els fenòmens naturals i el nul control que es pot exercir sobre elles. La dificultat d'entendre les relacions de les lleis físiques amb l'experiència quotidiana originà un ric corpus de supersticions, malastrugances, conjetures i judicis de tota mena, sovint lligades a les creences religioses no oficials d'origens remots.

Moltes d'aquestes supersticions han estat mantingudes durant generacions pels patrons de les embarcacions. Per exemple, hom creia que abans d'embarcar era un mal auguri creuar-se pel camí amb un religiós o un gat negre. Un cop s'ha sortit de port, a bord no es podien pronunciar paraules com serp, carboneres, gitano, gat negre o geperut. Altres accions portaven malastrugança, com pujar a bord amb sabates de sola de cuir, portar un paraigües, vendre el peix abans de sortir del moll, portar una dona o un capellà a bord, una escombra posada a l'inrevés o les figures seques.

Les fórmules de protecció contra l'infortuni eren accions rituals preventives per tal d'evitar la mala sort o el mal temps: senyar-se quan surt el sol i cara al sol, encomanar-se a algun sant o verge, tirar la sal a l'esquena per evitar les tempestes, o tallar les trombes marines fent el signe de la creu des de proa mentre es recita una

oració. Gairebé tot s'hi valia a l'hora d'evitar la fatalitat, i per aquest motiu trobem una amalgama de pràctiques votives i devocionals per a sants i verges. Malgrat les millores en seguretat, a l'hora de la veritat les tripulacions actuals —tot i que no segueixen la majoria d'aquestes creences— manifesten un profund respecte als antics patrons que les observaven i a les motivacions que els portaren a seguir amb aquests preceptes.

Actualment, les manifestacions de religiositat popular pesquera, en un marc festiu i lúdic, formen part del patrimoni pesquer més colorista i reivindicat per la societat. Cal recordar que, a partir del segle XVIII, la Verge del Carme pren cada cop més un rol protector de la comunitat marítima en detriment de Sant Pere (per als pescadors) i de Sant Telm (per als mariners). La coexistència d'aquestes devocions en molts ports dona lloc a tot tipus de celebracions. Així, per la Verge del Carme, per exemple, els pescadors es vesteixen de gala per anar a missa, surten en processó per terra fins al port pesquer i embarquen la imatge de la Verge del Carme per fer una processó, mar endins. En la processó marítima, les barques s'engalanen per a l'ocasió amb les banderetes, plenes com mai de gent, envoltades del color de les flors i acompanyades del so de les botzines de les barques.

Avui dia, les processons del Carme s'han convertit en un reclam turístic més, i els municipis se l'han apropiat com un atractiu per al visitant, sobretot pel fet que se celebra en plena època estival, i en aquest sentit moltes de les poblacions traslladen la festa a diumenge.

El lèxic i el coneixement del medi

Que el parlar de la gent de mar té poc a veure amb el que es parla en terra és una obvietat. El llenguatge emprat pels mariners és ric, divers i molt tècnic. El dels pescadors, encara més específic, amb poques paraules, gestos o expressions cal dir moltes coses i precises, perquè

Ran de mar

Una nit fosca —aquestes coses sempre passen en nits fosques— una parella de la guàrdia civil (aquests sempre anaven en parella), van donar l'alto a gent que pujava de la platja. A la pregunta habitual i inquisitiva de «*Quién va?*», la resposta fou «*Gente del arte*», «*De qué arte?*», tornaren a increpar, «*Del arte del Manco*».

Es tractava d'una colla de pescadors que venien d'eixugar un art de platja l'armador del qual era un tal Tolosa, a qui tothom coneixia per «el Manco».

Aquesta anècdota, que pot ser divertida, és un bon exemple de la parla marinera, de l'arrelament del lèxic en el passat. El fet és que als grans i complexos ormeigs fets de xarxa —bous, arts de platja, teranyines— els pescadors els anomenen arts.

Diu Alcover-Moll que *art* és «la manera de fer una cosa segons unes certes regles». La idea, però, que generalment avui dia tenim sobre l'art s'associa més a la creació i el component intel·lectual que no pas a tasques artesanals i repetitives.

La parla dels pescadors, doncs, ha mantingut la més antiga i original de les accepcions.

d'això depèn sovint l'èxit de la pesquera o la integritat de la tripulació.

Hi ha pocs estudis filològics sobre el llenguatge dels pescadors als ports catalans. Entre aquests treballs, el filòleg Manuel Sanchís ja apuntava, a mitjan segle xx, que una de les principals causes d'aquesta varietat era la permeabilitat i el contacte permanent dels pobles de la Mediterrània. L'intercanvi d'informacions i nous coneixements, que havien de ser anomenats d'alguna manera, va crear un corpus lingüístic comú per als pobles de la riba del vell mar.

Óscar Oliu. Fons: Museu de la Pesca. Documare

Sardina popular. Dins la gastronomia marinera, la sardinada és un dels àpats més populars i saborosos que podem gaudir arran de mar.

En el seu treball, publicat el 1954, fa un llista d'un bon grapat d'expressions que són comunes a grecs, italians, àrabs, catalans, castellans i portuguesos...

Per posar un exemple d'adopció de paraules, Sanchís es refereix al terme català *pallol*, que significa «rebot de la nau», amb origen en la paraula *palla* (paller, magatzem), i que han arrelat al francès *paillol*, l'italià *pagliuolo* i el castellà *pallol*.

Aquest manlleu era en ambdós sentits, tant s'importaven com s'exportaven mots.

A banda d'aquest substrat més generalista, hi podem afegir els localismes propis de cada port amb influències de tot tipus: migratoris, geogràfics, culturals, de dicció... Així, en el camp de la navegació o la construcció naval, les diferències en la nomenclatura són força marcades, sobretot de la costa de llevant a la de ponent, i no s'escapen aquí del contacte freqüent amb francesos d'una banda i valencians de l'altra.

El llenguatge específic en les maniobres de pesca té un pes important: llevar o xorrar, enllestir, virar i revirar, copejar, emmallar... serien exemples d'una llarga llista que trigariem a finir.

Un altre camp on es fa palesa aquesta riquesa i diversitat és en les expressions marineres i el nom que es dóna als peixos.

En aquest aspecte sí que trobem força més estudis des d'un àmbit més local. Així, Ernesta Sala a Cadaqués, en Telm Zaragoza a Tossa de Mar o l'enyorat Pep Savall a Cambrils, ens posen de manifest les diferències terminològiques en dites o ictionímia. El cas de Cambrils és ben curiós: hi ha noms diferents per al mateix peix al port i a la vila, i disten tan sols poc més d'un kilòmetre.

El exemples abunden: llop/llobarro, roger/moll, rascassa/cap-roig/polla, mero/nero/anfós, angrota/garota/garoina/oriç, etc.

El camp de la meteorologia és especialment interessant i ben diferenciat de la percepció del temps en terra tant pel que fa a les dites i expressions com a la descripció dels fenòmens o les previsions.

El vent i els corrents són el gran factor determinant per al desenvolupament de la feina com ho poden ser la pluja o les gelades per als pagesos. Predir el temps ha estat sempre de gran importància per als pescadors, perquè s'hi jugaven el menjar i sovint la vida.

Només a tall d'exemple, anomenem la gran quantitat de noms assignats al núvols: en creu, «saiones», ventres de conill, esparracats, barres, boires, calitges... Expressions que defineixen una situació meteorològica i una previsió del que farà posteriorment: vent «llamadero», cap de grop, bandera flamenca...

Noms propis per als temporals que es repeteixen cíclicament: rentabotes, de les faves...

Un altre element d'interès són les senyes, de gran importància per a les pesqueres. Eren un dels secrets més ben guardats per les nissagues

dels pescadors; del bon coneixement de les senyes depenia l'èxit de la pesquera, ja que era la manera de posicionar-se en mar per tal de localitzar els caladors o llocs de pesca.

La perspectiva de terra des del mar varia molt geogràficament, i, lògicament, són coneixements locals.

El coneixement de la ubicació dels ganxos, roques o vaixells enfonsats també és font d'una gran riquesa lèxica i toponímica associada al món de la pesca. Es fan servir codis de senyals de barca a barca per informar de les captures i les mides del peix emprant els dits de la mà i senyals amb l'avantbraç. De la mateixa manera, patró i mecànic es comunicaven amb signes quan el primer era al pont i el segon manipulant el motor de forma presencial.

Hi ha un codi visual independentment de les banderoles de senyals. Un cove al pal de la barca avisava a la resta de la flota que hi havia un problema a bord: avaries de motor, xarxes enganxades...

La riquesa del lèxic de les societats marineres ha quedat dipositada principalment en el món pesquer, bàsicament per la desaparició de la marina mercant i la navegació a vela, i és el dels pescadors el darrer col·lectiu prou nombrós que viu a la mar i de la mar a Catalunya.

Patrimoni pesquer documental

Si bé els pescadors no van tenir mai un contacte estret amb la lletra impresa, cada cop és més urgent salvaguardar el poc patrimoni documental que el col·lectiu ha generat en diversos formats. L'escàs interès que fins fa pocs anys ha despertat aquesta documentació, per desconeixement o desídia dels responsables de la seva conservació, ha afavorit, en última instància, que una part important s'hagi destruït irremissiblement.

El patrimoni documental pesquer el forma, en part, la documentació personal dels pescadors: des de llibretes de senyes per ubicar els caladors fins a llibres de comptes amb l'anotació de les captures, passant per uns fons fotogràfics familiars, molts dels quals han recuperat tot el seu interès per als investigadors. Els arxius històrics i de protocols de les viles de marina també estan essent buidats per descobrir les formes de vida de les societats pesqueres del passat.

El gruix documental, però, procedeix de les administracions i institucions encarregades de l'administració i gestió de la pesca. Les confraries de pescadors, per exemple, són un dels més grans arxius encara per explorar en la seva quasi totalitat. N'hi ha que tenen un origen medieval, i al llarg de tots aquests anys han conservat els testimonis dels canvis més substancials en el desenvolupament de la pesca a Catalunya: les captures, els mètodes de pesca, la condició dels seus protagonistes, els preus del peix... La llista tercera del registre d'embarcacions és una font indispensable, que s'ha treballat a Palamós per

La gastronomia dels pescadors

La gastronomia marinera es cotitza a l'alça. Cada cop més, els restaurants ofereixen plats de clara vocació pesquera l'origen dels quals es troba als fogons de les barques de pesca d'arrossegament. L'interès per la cuina de la barca, associat a la frescor i qualitat del producte i a uns professionals que evocuen aires de nostàlgia, pren cada cop més protagonisme en el marc d'una societat que cerca experiències d'autenticitat i singularitat.

El ranxo de pescador és una cuina econòmica, directa i senzilla, que conjuga sàviament la pobresa dels productes i les condicions de cuina a bord per crear una aliment ric i saciant. Una variant del ranxo era la cuina de barraca, més elaborada; una altra és la cuina a casa dels familiars i descendents de pescadors, alguns dels quals encara mantenen intactes les receptes que un dia reberen en llegat del ranxer, un home respectat als ports que guardava zelosament els secrets que conferien a la seva picada un sabor superior. Les campanyes gastronòmiques engegades arreu són iniciatives de patrimonialització de la cuina marinera, des del Calamarenys fins a la Cuina de la Galera de Cambrils, passant pel Peix de Roca de Begur, el Menú de la Gamba de Palamós - Sant Antoni de Calonge, o la Cuina del Suquet de Peix de Roses. L'Espai del Peix, a Palamós, és un equipament cultural del Museu de la Pesca que té com a objectiu donar valor a la cuina tradicional dels pescadors i a les espècies menys valorades com a element patrimonial, alhora que com a mecanisme per tal d'aconseguir una alimentació més sana i una major sostenibilitat de la pesca a casa nostra.

Fons: Museu de la Pesca. Documare

conèixer la transformació de la flota pesquera catalana al llarg del segle passat.

Només conservant aquestes fonts serem capaços de reescriure el nostre passat pesquer amb l'ànim d'entendre la situació present i establir estratègies adequades per al futur de la pesca i dels pescadors. 🌟 **Joan Lluís Alegret** (Càtedra d'Estudis Marítims. Universitat de Girona - Ajuntament de Palamós); **Jaume Badias** (Càtedra d'Estudis Marítims. Universitat de Girona - Ajuntament de Palamós); **Alfons Garrido** (Documare. Centre de Documentació de la Pesca i el Mar. Universitat de Girona - Ajuntament de Palamós); **Miquel Martí** (Museu de la Pesca) i **Raül Mata** (Museu de la Pesca).

Fileteja una tonyina vermella a bord d'una embarcació d'encerclament. La tonyina era especialment abundant a aigües del Golf de Sant Jordi, anomenat tradicionalment «la fàbrica de les tonyines».